

Péterfi Gábor

TRIANON ÉS A „KELET-EURÓPAI FÖDERÁCIÓ” GONDOLATA SZABÓ DEZSŐ ÉS FÉJA GÉZA ÍRÁSAIBAN

Trianon és a magyar népi mozgalom

A trianoni békeszerződés 1920 óta a magyar történelem neuralgikus pontjának számít. Trianon elutasításának legfőbb oka minden bizonnyal a békeszerződés területi előírásainak durvasága és elvszerűtlensége. Az 1920. június 4-én aláírt békediktátum elutasításában egységes volt a magyar politikai közvélemény. A Horthy-korszakban a politikai élet irányítóinak többsége legjobb megoldásnak az integrális revíziót tartotta. A világpolitikai körülmények azonban mást diktáltak, így az a furcsa helyzet állt elő, hogy valahányszor esély mutatkozott a határok módosítására, a kormány mindig valamilyen kompromisszumos tervvel állt elő. Az ellenzéki – szociáldemokrata, liberális és demokrata – erők hivatalosan is szakítottak az optimális revízió programjával, s az önrendelkezés elvét követve az etnikai revíziót támogatták. A hatalom hivatalos magyarázataitól eltérő választ adott a népi mozgalom is. A népiek az integrális revíziós – tágabb értelemben az ország sorsát nagyhatalmak szövetségében elgondoló – politika helyett egy sajátosan magyar (illetve kelet-európai) út megtalálásában látták a „nemzeti sorskérdések” megoldását. Többen közülük a Teleki–Kossuth–Jászi által felvetett konföderációs elképzelést alapul véve tettek javaslatot a térség „testvérnépeinek” együttműködésére.

A magyar népi mozgalom története bibliográfiai szinten sokkal inkább feltárt, mint az elemzés szintjén. A népiekkel foglalkozó monográfiákra egyaránt jellemző, hogy átfogóan, az elemzés igényével Szabó Dezső és a népi írók külpolitikához, illetve Trianonhoz való viszonyát nem vizsgálják.

A népi mozgalomhoz tartozó írók a korabeli nemzetközi eseményekre egymástól sok esetben igen eltérően reagáltak. Ebből is következően egységes külpolitikai koncepcióról a népiek esetében nem beszélhetünk. A közös németellenességen és a némelyikük-nél meglévő konföderációs elgondoláson túl nem rendelkeztek átfogó tervvel a világpolitika kihívásaira.¹ A népi mozgalom legfontosabb céljait, politikai programját Németh László fogalmazta meg és képviselte íróként illetve irodalomszervezőként. Mivel Németh koncepciója kialakításakor nagymértékben támaszkodott Szabó Dezső programjára, s a népi mozgalomhoz tartozó írók (Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Sinka István, Szabó Zoltán, Tamási Áron, Veres Péter) is közvetlen szellemi elődként tekintettek Szabó Dezsőre (Ady Endre és Móricz Zsigmond mellett), ezért jelen írásunkban Szabó Dezső külpolitikai elgondolásai kapnak nagyobb

¹ A népiek külpolitikai tájékozódására leginkább az északi parasztdemokráciák közösségi mintája, valamint a néprönsági eszme volt hatással. Az előbbi kapcsán megemlítendő Kodolányi János északi útirajzai, amelyekben az író rokonszenvel írt a skandináv – ezen belül is a finn – modellről.

hangsúlyt, míg Féja Géza – aki a népi írók közül a legtöbbször reflektált a Horthy-korszak külpolitikájára – írásainak külpolitikai vonatkozásait csak röviden összegezzük.

Szabó Dezső és Féja Géza: mester és tanítvány?

Szabó Dezső (1879–1945) Kolozsváron végzett középfokú tanulmányai után Budapestre kerülve az Eötvös Collegium hallgatója lett. Finnugor nyelvészeti tanulmányait feladva magyar és francia szakos középiskolai tanárként járta be az országot. 1910-ben szervezőként vett részt egy tanári tiltakozó mozgalomban, s ennek keretében éles vitába került Tisza István miniszterelnökkel. A polémia, melynek révén országos ismertséget szerzett, a Nyugat és a Huszadik Század köreihez közelítette őt. Szabó az I. világháborút követően az elsők között vizsgálta a magyarság hanyatlásának okait *Az elsodort falu* című regényében. Művének újdonsága, hogy a magyar jövő építésénél már nem a szerinte „megbukott történelmi osztályokkal”, hanem a parasztságból származó új középosztályllyal számolt. Kezdetben a keresztény kurzus aktív támogatója volt, az általa is remélt reformok elmaradása után azonban az ellenforradalmi rendszer ellenzékéeként fejtette ki haláláig írói, publicisztikai és pamfletista tevékenységét.

Féja Géza (1900–1978) felvidéki származású író, publicista, szociográfus volt a II. világháború előtt, a népi írók mozgalmanak egyik meghatározó egyénisége. Tragikus élménye apja öngyilkossága, majd 1919-ben a történelmi Magyarország szétesése, szülőföldjének elszakítása Magyarországtól. Féja alsó és középfokú tanulmányait egyaránt Léván végezte. A trianoni békeszerződés aláírásának évében menekültként kezdte meg budapesti egyetemi tanulmányait, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–német szakára iratkozott be. A mesterének tartott Szabó Dezsőhöz hasonlóan az Eötvös Collegium tagjaként tette le a középiskolai tanári vizsgát, majd polgári iskolai tanári oklevelet szerzett. Írói pályáját a húszas évek derekán kezdte, mégpedig versírással. A Fábíán Dániel vezette *Bartha Miklós Társaságnak* 1925-től tagja, majd fokozatosan Bajcsy-Zsilinszky Endre köréhez közeledett. A falukutató mozgalom fénykorában Féja a *Viharsarok* című, 1937-ben megjelent szociográfiájával szerzett országos hírnevet. E munkában Békés, Csanád és Csongrád megyék szegényparasztjainak életét igyekezett szépírói igénnyel bemutatni. A későbbiekben aktívan részt vett a kérészéletű *Márciusi Front* munkájában, s a II. világháború végéig is tevékeny közéleti szereplő maradt, fokozatosan a politikai paletta jobb oldalára sodródva.

Szabó Dezső és Féja Géza pályájában tehát közös, hogy mindketten a mai trianoni határokon kívül, az egykori történelmi Magyarország területén születtek, nagyjából húszévesen hagyták el szülőföldjüket, s mindketten íróként a parasztság felemeléséért küzdöttek.

Féja gimnazistaként, az I. világháború alatt találkozott először Szabó Dezső nevével, amikor is a Nyugatban olvasott tőle egy írást. Ezután megvette *Napló és elbeszélések*, majd a *Mesék a kacagó emberről* című művét. Az egyetem előtt álló fiatal kezébe Léván, 1920 nyarán került csempészúton *Az elsodort falu* egy példánya. A negyvenes évek második felében

íródo *Mentségben* még szellemi útravalóként emlegette Féja Szabó regényét, 1965-ben – megváltozott körülmények közepette – viszont már azt emelte ki, hogy a regény távolról sem gyakorolt rá akkora hatást, mint utóbb írójának a személyisége. Szabó Dezső ekkori ellentmondásos szerepéről a következőket írta a *Mentségben*: „Tanító szerepének nagysága vitathatatlan. Ő segítette ki a lelkeket a »keresztény kurzus« mocsarából, de ezzel a szerepével nem elégedett meg. Nem lakozott benne csipetnyi nevelő valóság sem, romantikusan gyors, elsöprő sikereket akart, nem ő reagált országra és népre, hanem azt várta, hogy ország és nép fenntartás nélkül reagáljon reá. [...] Hívei időről-időre betértek a Nagy Romantikushoz, megrészegültek nehéz borától, azután kijózanodtak és »jobb belátásra« tértek. Az ifjú nemzedékek sorra megkapták a Szabó Dezső-lázat, mint a heveny gyermekbetegséget, de egykettőre meg is gyógyultak.” Azaz Féja – Németh Lászlóhoz hasonlóan – Szabó Dezső nárcisztikus és összeférhetetlen természetében találta meg a választ arra a kérdésre, hogy Szabó személye miért nem volt alkalmas egy nemzedék vezetésére, organizálására.

*Szabó Dezső Trianon okairól, a Horthy-korszak revíziós politikájáról
és a kelet-európai kis népek összefogásáról*

Szabó Dezső főbb regényeit, valamint publicisztikáját áttekintve megállapítható, hogy az író az Osztrák–Magyar Monarchia s benne a történelmi Magyarország szétesését a következő tényezőkkel magyarázta:

1. A Szent István óta letelepedő idegenek térfoglalása (különösen a Habsburg-dinasztia magyarországi színre lépése); 2. az elhibázott kiegyezés; 3. az ebből adódó német-orientációs külpolitika; 4. a túlzottan engedékeny nemzetiségpolitika; 5. a Magyarországnak kizárólag hátrányt jelentő világháborús részvétel; 6. a hagyományos magyar vezetőréteg – benne az arisztokrácia és a dzsentri, majd keresztény középosztály erkölcsi, szellemi süllyedése; 7. a magyar parasztság helyett idegenekből (zsidó és német származásúakból álló) szerveződő új középosztály „térfoglalása”;² 8. a világháborút követő forradalmak árulása, s az „igazi magyar forradalom” elsikkasztása.

² Szabó nemzetfelfogását végigkísérte egyfajta idegenellenesség. A magyarországi németekben élete végéig ellenséget látott, a zsidósággal kapcsolatosan pedig gyakran változtatta az álláspontját. Székesfehérvári tanárként a századfordulón arról értekezett a Fejér Megyei Napló hasábjain, hogy a zsidóság célja a zsidó faj uralmának meghonosítása és a magyar nemzeti és keresztény kultúra lerombolása Magyarországon. A korai antiszemita cikkek megírása után Nagyváradra került, ahol fiatalkori nézeteinek felülvizsgálatára kényszerült. Itt már – a polgári radikálisok véleményével összhangban – arra a kérdésre kereste a választ, hogy mi módon lehetne a zsidóságot és a magyarságot egy „nagy termékeny emberi közösségben egyesíteni”. A tízes évek végén viszont arra a megállapításra jutott a forradalmak kapcsán, hogy Magyarország zsidó özszeesküvés áldozata lett. A húszas évek elejére ebből azt a következtetést vonta le, hogy egyetlen megoldás maradt a két nép számára, ez pedig a teljes szétválás, a külön szervezkedés. 1923-ra datálható az újabb fordulat, amikor is a zsidók helyett az ellenforradalom során szerinte hatalomra jutott hazai németeket kezdte bírálni írásaiban, s a Horthy-rendszer bizonyos antiszemita jelenségei ellen is szót emelt. Példa erre 1938-ban *Az antijudaizmus bírálata* című írása, amely az egyik első tiltakozás volt az első zsidótörvény ellen. A harmincas évek végére az antiszemitizmus teljesen eltűnt írásaiból. A zsidókérdés kapcsán tehát az író állás-

Az író a történelmi Magyarország összeomlásának legfőbb okát az 1867-ben létrejött osztrák–magyar kiegyezésben látta. Szerinte Ausztria–Magyarország külpolitikája, mely a terjeszkedő Németország hatalmi céljainak volt alárendelve, egyenesen vezetett a háborús összeomláshoz. Megfigyelhető továbbá, hogy Szabó Dezső – a korszak uralkodó felfogásának megfelelően – alapvetően belső okokkal magyarázta az ország hanyatlását.

A Horthy-korszakot még a dualizmus koránál is keményebb kritikában részesítette az író. Szabó szerint a fennálló hatalom által hirdetett – a közvélemény széles körei által óhajtott – Szent István-i magyar birodalom megvalósítása lehetetlen, hiszen a Trianon következtében elszakadt nemzetiségek nem akarnak Magyarország kötelékébe visszatérni. Még kevésbé kívánatos a Habsburg-restauráció, hiszen a Habsburgok több évszázados uralma szerint csak szenvedést hozott a magyarokra. 1923-ra Szabó Dezső végleg szakított az ellenforradalmi rendszerrel, s írásaiban a német „térfoglalás” veszélyeire hívta fel a figyelmet. 1927-től kezdve foglalt határozottan állást a magyar önállóságot veszélyeztető Anschluss és Mittel-Europa-tervek ellen. Szerinte a Magyarországon tapasztalható legitimista, irredenta és „antijudaista” propaganda gerjesztése is végeredményben a Közép-Európában terjeszkedni kívánó Németország érdekét szolgálta. A német nagyhatalomra példaként tekintő nyilasok politikája csak az ország további csonkulását eredményezheti, ezért az író mélyen megvetette a nyilas mozgalmat. A magyar külpolitika vezérelve szerint csak a *semlegesség* biztosítása lehetett.

Szabó Dezső az I. világháborút lezáró békeszerződéseket – benne a trianoni határokat – elfogadva keresett megoldást a kelet-európai nemzetek számára. Szerinte a német és orosz terjeszkedés által veszélyeztetett dunai népek megmaradása és fejlődése abban az esetben biztosított, ha e kis népek laza konföderációba szerveződnek; az új történelmi összefogás szoros együttműködést jelentene katonai, külügyi, gazdasági és kulturális téren egyaránt. A „keleteurópai föderáció” megvalósításának részleteit legalaposabban 1935-ben, a *Magyarország helye Európában: Kelet-Európa* című tanulmányban fejtette ki. Ezen írás kiindulópontja: Kelet-Európát a nagyhatalmi politikának kiszolgáltató kis államok alkotják, ezért szükséges e kis államoknak összefogniuk egymással.

Az új történelmi összefogás katonai, külügyi, gazdasági és kulturális téren, valamint a határok kérdésében a következőképpen lenne megvalósítható: a konföderáció katonai téren olyan szövetséget jelent, amely minden külső támadással szemben közös védekezést ír elő. Ez Szabó szerint az Osztrák–Magyar Monarchia rossz tapasztalatai alapján nem jelentene közös hadsereget vagy közös vezényleti nyelvet. Másodszor a kelet-európai összefogás közös külpolitikát követel. Ennek irányító szerve a tagországok külügyminisztereiből álló tanács. A közös szervezet mellett minden nemzet megtartaná saját külügyminisztériumát és önálló külképviseletét. Harmadik pontként Szabó Dezső gazdasági együttműködést szorgalmazott a tagországok között. Negyedikként Kelet-Európa

---

pontja nem tekinthető koherensnek, ugyanakkor két lényeges kérdésben – ahogyan erre Gyurgyák János rámutatott – nem változott Szabó véleménye: egyfelől a magyarországi zsidókat következetesen egységes csoportként írta le, így a zsidóságon belüli megosztottságnak kevés nyomát találni írásaiban; másrészt a hazai zsidókat nem biztatta asszimilációra.

kulturális összefogásának célja az volna, hogy „biztosítsa e népek teljesen önálló, szabad egyéni megépülését”. A kelet-európai népek egyetemein olyan tanszékek volnának, melyeken e nemzetek megismerhetnék egymás történelmi, szociológiai, földrajzi, gazdasági, irodalmi és politikai természetét. Ezen feldolgozás révén – a nyugat-európai kultúrához hasonlóan – meg lehetne ismertetni a világgal a sajátos kelet-európai kultúrkinccset. A kelet-európai konföderáció ötödik pontjaként a határok kérdéséről értekezett az író. Szerinte a határok a közeljövőben át fognak alakulni, s „az a folytonos ellentétekre vezető politikai és gazdasági jelentésük, mely ma még annyira megvan, fokozatosan szűnni fog s úgy szólva inkább a közös pszichéjű történelmi egységek öntudati elemeivé nemesülnek”.

A kelet-európai államok együttműködésének megvalósításában Szabó Dezső kulcsszerepet szánt a magyar kormánynak. Javaslatot tett egy informatív kelet-európai parlament létrehozására, melyben a térség szakértői szabadon vitatnák meg a konföderáció politikai, gazdasági és kulturális módozatait. Emellett működne egy *Keleteurópa* című folyóirat, mely „munkatársakat szervezve mind e népek kiválóságai közt: állandóan ismertetné e népek politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális életét”. Arra a kérdésre pedig, hogy a konföderáció létrejöttéig Magyarország milyen külpolitikát kövessen, az író ezt felelte:

[...] olyan külpolitikát, mely nem teszi egyik nagyhatalom védtelen zsákmányává sem a magyarságot. Olyan külpolitikát, mely a németességgel szemben is védelmet jelent. Olyan külpolitikát, mely a lehető legtöbb kíméletet jelent az idegen impériumok alatt élő magyarságnak. Olyan külpolitikát, mely lehetőleg nem jelent semmi kockázatot a magyar vér újabb ömlésére.

Szabó Dezső elsősorban a német Közép-Európa-tervek ellenében fogalmazta meg a magyar szupremáciára épülő Kelet-Európa-tervet. Írásaiban visszatérő elem a Kelet-Európát s benne Magyarországot potenciálisan veszélyeztető német terjeszkedés bírálata. A „Kelet-Európa” elnevezés sem véletlen, hiszen az I. világháború idején a „Közép-Európa” kifejezésnek rossz csengése volt (legalábbis azok számára, akik – mint Szabó Dezső – figyeltek a német expanzió lehetséges káros következményeire), hisz ez alatt Németországnak a Balti-tengertől a Földközi-tengerig terjedő gazdasági-politikai érdekszféráját értették.

Emellett nyilvánvaló, hogy Szabó térségünkkel kapcsolatos írásai nem voltak függetlenek a harmincas évek közép-európai történéseitől s az erről szóló közírói, politikusi elemzésektől. Hiszen ekkorra már látható volt, hogy az I. világháború után létrejött új államok nemzeti ideológiája milyen komoly feszültségekkel van megterhelve (elegendő itt a jugoszláv illetve a csehszlovák nemzet ellentmondásos fogalmára utalni), hogy a gazdasági bezárkózásnak milyen hátrányai vannak az egybetartozó nagy vámterülethez képest. S ha az ismét polgárjogot nyerő német Mittel-Európa-elképzeléseket és Németország megnövekedett kelet-, közép- és délkelet-európai gazdasági aktivitását is ide soroljuk, kiderült, hogy válságban van a közép-európai nemzetté válás új szakasza.

A Kelet-Európa-terv átfogó értékelésénél megkerülhetetlen az európai politikai erőviszonyok számbavétele. A nagyhatalmi politika domináns jellegéből következően fel kell tennünk azt a kérdést, hogy volt-e igény a nagyhatalmak részéről egy konföderáció kialakítására a térségben a két háború között. Megállapítható, hogy az I. világháború után a győztesek is törekedtek egy a Baltikumtól a Földközi-tengerig terjedő, a német és/vagy orosz terjeszkedést felfogni képes konföderatív struktúra létrehozására. Azonban gyorsan kiderült, hogy egymás közötti ellentétek, és pedig nemcsak a győztesek és vesztesek közötti, hanem a győztesek és győztesek közötti ellentétek miatt is ez az együttműködés nem fog létrejönni, vagy ha erőszakkal létrehozzák, akkor nem fog működni.

Innen nézve jószándékú értelmiségi utópiának kell tekintenünk Szabó Dezső Kelet-Európa-tervét. Már Kossuth és Jászi is a „jövő szempontjából” alkotta meg tervezetét, a Trianon utáni Magyarországon még nyilvánvalóbb volt a megvalósítás számtalan nehézsége. Ugyanakkor a kedvezőtlen adottságokkal együtt is egyre többen ismerték fel – Wesselényi Miklós, Teleki László, Kossuth Lajos, Klapka György, Balcescu, Ady Endre, Bartók Béla, Jászi Oszkár, Szabó Dezső és Németh László nyomdokain haladva – a „dunai gondolat” jelentőségét, azt, hogy a kelet-közép-európai népek sors- és kultúrközösséget alkotnak.

Szabó Dezső koncepciójának lényeges eleme, hogy a szerző a kül- és belpolitika összefüggéseit egységben szemlélve hangsúlyozza, hogy a mindenkori külpolitika egyben a belpolitika függvénye is. Azaz a magyarságnak az – egyébként elodázhatatlan – belső reformok révén kell vonzást gyakorolnia a szomszédos – hozzá hasonlóan – kis nemzetekre. Ez azt is jelenti, hogy Magyarország a Szent István-i „nagy nemzet”-koncepcióból következő igényeit átmenetileg felfüggesztve keresi a nagyhatalmak felé szintén kiszolgáltatott kis nemzetekkel az összefogás lehetőségét.

Szabó szerint Magyarország hivatását nem azzal valósítja meg, ha visszaszerzi régi területeit, hanem a területi elv érvényesítése helyett olyan morális erőre kell szert tennie a Duna völgyében, mellyel képes lehet egy szövetség megteremtésére. A magyarságnak tehát erkölcsi magatartásával és szervező erejével kell az egyenlők között elsőnek lenni. Ez a gondolat megelőlegezi Németh László „mintanemzet”-koncepcióját. Kiemelendő továbbá, hogy a Duna-menti népek összefogásának gondolatát határkiigazítás nélkül úgy képzelte el az író, hogy ezzel a konföderációban részt vevő kelet-európai kis nemzetek az első lépést tennék meg egy egységes – a határok jelentőségét elvesztő – Európa felépítésének folyamatában.

Az 1920-as status quót többnyire érvényesítő párizsi békekonferencia s az azt megelőző hitleri, majd követő sztálini *birodalmi* – minden más külpolitikai utat, így a konföderációt (is) elvető – politika felülkerekedése a térségben azonban elodázta a Duna-menti népek valós, mély megbékélését. Bár a mából visszanézve látható, hogy a „dunai gondolat” megghiúsulásáért nem lehet kizárólag a nagyhatalmi viszonyokat hibáztatni, hiszen a Szovjetunió térségből való kivonulása óta lehetőség nyílt egy „dunai együttműködés” kialakítására. Ennek elmaradásában bizonyára szerepe van annak, hogy Kelet-Közép-Európa népei nem voltak képesek legyőzni az egymás iránti gyanakvást, s a kon-

föderáció kultúra-központú gondolata sem volt képes fölváltani a területcentrikus szemléletet (sem 1989 után, sem 1944 előtt).

Féja Géza Trianonról és a kelet-európai népek együttműködéséről

Féja Géza új programot megvalósító „szabadcsapatnak” látta a népiek mozgalmát. Szembefordulva a dualista korszak liberális, illetve a Horthy-korszak uralkodó nemzetfelfogásával, egy új „népi” nemzetfelfogást javasolt. Ebből kiindulva tett kísérletet a múlt újraértelmezésére.

Szabó Dezsőhöz hasonlóan ő is a negatívumokat emelte ki a Habsburgok magyarországi négyszáz éves uralmából. A Habsburg-monarchia összeomlásának okait kutatva Féja is belső tényezővel, a szerves összetartó erők elorvadásával magyarázta a bukást. Hozzá hasonlóan a többi népi író is a történelmi múltba visszatekintve keresett megoldást a magyar „sorsproblémákra”. A „két pogány közt” küzdő „kuruc hősök” tisztelete mellett összekapcsolta a népieket a dualista rendszer kíméletlen kritikája. A kiegyezéssel kapcsolatban egyedül Erdei Ferenc fogalmazott meg elismerő szavakat is, igaz, ő gazdasági szempontból (is) vizsgálta az 1867-tel kezdődő korszak történetét. Szabó Dezső, Németh László és Bibó István felismerték a Monarchia felbomlásának kikerülhetetlenségét, azonban a birodalom felbomlásához vezető külpolitikai tényezők jelentőségével ők sem számoltak. A „germán uralom” teszi szükségessé Szabó Dezső, Németh László és Féja Géza írásaiban is a Monarchia „elnyomott népeinek” összefogását.

Féja a Magyarország című lap munkatársaként publikált számos külpolitikai témájú írást. Többek között ő küldött helyszíni beszámolót az első bécsi döntés visszhangjáról. Külpolitikai írásaiban ő is nagy hangsúlyt fektetett a szomszédos népekkel való kulturális kapcsolatok kiépítésére illetve fejlesztésére. Féja Géza felvidéki kötődése okán az anyaországi publicisztikai tevékenysége mellett a harmincas években aktív szerepet vállalt a csehszlovákiai magyar sajtóban is. Több felvidéki magyar újságban publikált, s lektora volt a pozsonyi Tátra Kiadónak is. Ady nyomán ő is a magyar írók közép-kelet-európai hivatására figyelmeztetett. Ez egyben nála azt is jelentette, hogy a folyton kiújuló sebeken túllépve kell kapcsolatot keresni az utódállamok íróival. Sürgette a cseh, szlovák és magyar írók rendszeres eszmecseréjét, amit a „dunai sorsközösségen” túl a Harmadik Birodalom előretörésével is indokolt.

A szomszédok kultúrája iránti tájékozódás szükségességét, valamint a magyarság és a szomszédos népek egymásrautaltságát már korábban – többek között – Kazinczy Ferenc, Wesselényi Miklós, Széchenyi István, Kemény Zsigmond is fontosnak tartotta. A közvetlen elődök illetve a kortársak közül pedig Ady Endre, Szabó Dezső és Bartók Béla említendő. Ebben a létező hagyományban Féja ezen dunai tájékozódási irány újabb láncszemének tekinthető. A Trianon örökségével vívódó fiatal írónemzedéknek szembesülnie kellett azzal, hogy a régi Magyarország nem lehet nemzetállam, éppen úgy, ahogy az utódállamok sem lehettek azok. Innen válik érthetővé, hogy Féja és Németh László e tárgyú publicisztikáinak miért lesz fundamentuma a kultúrnemzeti megközelítés.

Féja „dunai tájékozódását” ugyanakkor beárnyékolja az a hungarocentrikus szemlélet, amely a harmincas évek végétől egyre inkább jellemezte írásait. A politikai jobboldalhoz való sorolását mutatta a *Rongyos Gárda* lapjának számító *Sorakozó* című hetilapban vállalt szerepe is 1939 elején. A Héjas Iván által alapított különítmény 1921-ben a nyugat-magyarországi felkelésben játszott szerepe után 1938-ban, az első bécsi döntést megelőzően szerveződött újjá, amikor is Kozma Miklós volt belügyminiszter a honvéd vezérkarral karöltve megkezdte az ún. szabadcsapatok („Rongyos Gárda”) szervezését. A fegyveres szervezet 1939 februárjában *Sorakozó* címmel hetilapot indított, amelynek első számában Féja Géza írta a vezércikket *Valódi magyar fajvédelmet!* címmel. Ebben az általa elképzelt „magyar út” eszméit fejtette ki. Itt a semlegességi gondolat hangsúlyozása mellett a jogos területi igények kielégítését is fontosnak tartotta. A következő évben a Nemzetbiológiai Intézetben vállalt szerepet, s ekkori írásaiban már egyre kevésbé van jelen a német terjeszkedő külpolitika bírálata. Láthatóan Fáját mint a szociális kérdéssel is sokat foglalkozó publicistát is elkápráztatták – a katonai sikerek mellett – a német szociálpolitika sikerei.

Ugyanakkor – néhány közkeletű vélekedéssel szemben – nem sodródik a szélsőjobboldalhoz, nézetei inkább a húszas évek fajvédő nézeteihez állnak közel. Azokhoz a gondolatokhoz, amelyeknek magyarországi meggyökereztetésében egykori mesterei, Szabó Dezső és Bajcsy-Zsilinszky Endre fontos szerepet vállaltak.

(Nagy Péter Szabó Dezsőről szóló – tendenciózusan elfogult – monográfiájában Szabó Dezső a fajbiológiai gondolat megtestesítőjeként jelenik meg, akinek eszméiből az irodalomtörténész szerint logikusan következett a hitleri gázkamra, a „hungarista gypű, a Számonkérő Szék és a munkaszolgálat” világa. Nagy Péter tehát Szabóban a magyar fajelmélet egyik kidolgozóját látta. Bár a magyar fajelmélet átvett néhány gondolatot – például az idegenellenességet – a magyar fajvédők eszméiből, mégis a lényeg tekintve ez a megközelítés véleményem szerint teljesen félrevezető. A magyar fajvédők ugyanis radikálisan szembefordultak a náci ideológiával – példa erre Bajcsy-Zsilinszky Endre pályája –, a nyilas mozgalmat pedig éppen magyar fajvédelmi oldalról kritizálták. Szabó egyébiránt annyira öntörvényű gondolkodó volt, annyira szemben állt minden ideológiával, hogy politikai-eszmetörténeti szempontból egyik irányzathoz sem sorolható be, írásai alapján mégis a fajvédőkhöz állt legközelebb. Az urbánusok a népiek előfutárának számító Szabó Dezső mellett magukat a népi írókat is többször vádolták hitlerizmussal, azok kirekesztő – kizárólag a parasztságra fókuszáló – nemzetfelfogása miatt.³)

Bár Féja további külpolitikai jellegű írásaiban is első helyen kelet-európai összefogás programja állt, a többi népi gondolkodóhoz hasonlóan ő sem utasította el a triano-

³ A Pusztulás-vitában (1933) a szakirodalom megállapította, hogy a náci terjeszkedés jelentette reális veszély kapcsán Illyés túlzó megállapításokat tett híres cikkében a magyarországi „belső” német „térhódítás” apropóján. Ugyanakkor Illyés nép-nemzet fogalmának semmi köze nem volt a völkisch ideológiához: 1935-ben élesen elhatárolta magát a völkisch eszmeiség misztikumától, valamint a völkisch és a népi jelző összemosisától. „Csak azért, mert valahol egy diktátor is népet emleget, most már diktatúrarajongással vádoljunk mindenkit, aki a népről beszél?” – tette fel a kérdést.

ni béke felülvizsgálatát. A revízió kérdésében a népiek – ahogyan ezt a Márciusi Front 12. pontja is mutatja – az etnikai revíziót tartották indokoltnak. Féja az első és második bécsi döntésről tudósítva – a politizáló közvélemény túlnyomó többségéhez hasonlóan – nem mérlegelte e diplomáciai események tágabb, nemzetközi összefüggéseit, az esetleges következményekről – a Németországtól való fokozódó függésről – már nem is szólva. Az általános örömmámor közepette ő is egyetértett a revízióval, miközben továbbra is kiállt – bár romániai utazásai nyomán egyre kisebb lelkesedéssel – a kelet-európai népek egyenrangú összefogásának gondolata mellett. Utóbbi vélekedését azonban beárnyékolta a fajvédő Nemzetbiológiai Intézetnél vállalt szerepe. Ezzel együtt is pozitívként említhető, hogy a revíziós sikerek következtében még magasabb hőfokon izzó nacionalista közhangulat közepette Féja revízióról szóló írásaiban a többi népi íróhoz hasonlóan a magyarok és a nemzetiségek együttműködésére helyezte a hangsúlyt.

Szabó Dezső és Féja Géza külpolitikai írásait összevetve megállapítható, hogy Szabó – vagy ahogy kortársai közül némelyek emlegették: a „pamflet Michelangelója” – jóval nagyobb formátumú személy és író volt, mint Féja Géza. Szabó Dezső – tévedéseivel együtt is – számos releváns gondolatot fogalmazott meg témánk, a magyar külpolitikai gondolkodás szempontjából. A korábban említettek (például a határok jelentőségét elvesztő, egységesülő Európa) mellett igen korán – ha nem is elsőként – felfigyelt arra, amit ma globalizációnak hívunk; már az 1920-as évek elején írt a „világkultúráról”, a Föld összezsugorodásáról, és mindennek a gazdasági életre gyakorolt hatásáról. Féja Géza hozzá képest kevésbé tekinthető távlatos gondolkodónak, publicistaként sokkal inkább a gyakorlat felől közelített számos külpolitikai kérdéshez. Példa erre a mindkettejüknél megfogalmazódó válasz Trianonra: a szomszédos népekkel való együttműködés sürgetése. Szabó számos írásában foglalkozott ezzel, de ez irányú szervezéssel nem bajlódott, míg Féja e tárgyú írásai mellett – többek között – írótalálkozókat szervezett a magyar, cseh és szlovák kultúra közelítése céljából.

Tehát az inkább elméleti, másokat sokszor megsebző és emiatt magányos Szabó Dezsővel – ebből a szempontból – szembeállítható a gyakorlatias Féja Géza, aki publicistaként ugyanakkor szintén a kelet-európai népek összefogásán munkálkodott.